

ARANY-SZÓTÁR

Arisztophanész – „Zengi epigrammád a fényt, melyet a görög ellen / Olcsón puffogató szónok a honra derít; / Forгатom én nappal görög íróm' s forгатom éjjel: / Vénsegemre be nagy lelki homályba esém!” – idézi Szilágyi Domokos *Kortársunk*, *Arany János* című esszéjében Arany válasz-epigrammáját az *Üstökös* örvendezésére, és zárójelben hozzát teszi: „(Ennek a lelki homálynak köszönhetjük a magyar Arisztophanészt.)”

Kezdjük tehát ezzel ~ ürügyén: Arany → *tanulékony*ságával. Szintén Szilágyi meglehetősen pikírt sorokat ír arról, hogy mit szoktak gondolni az őstehetségről, és mennyire nem volt őstehetség Petőfi. Görögül megtanulni akkor sem lehetett tréfadolog, s hát még a szemérmertlenség tantárgyában elmerülni! Boldog korok azonban nem szemérmertlenek, mert semmi közük a szemforгатáshoz. Arany ezt nagyon jól megértette és elfogadta, leginkább valószínűleg ~-nak köszönhetően, de hát → *Shakespeare* sem az a templomajtó. A *Hamlet* és a *Szentivánéji álom* egyes részei versengenek a *Lüszisztrátéval*, ám a görög végedes-végig csupa sikamlósság. Az oly fordalmasan nyársat nyelt Magyarországon semmi sem lehetett hathatóssabb gyógyír, mint a nők önmegtartóztatási kísérlete. „Úgyhogy, mióta elpártolt Milétus, / Egy nyolchüvelyknyi csiklandót se láttam, / Mely volt nekünk bőrből csinált segély.” „Oh, lelke asszonyok, minő edény! / Ezt már marokra fogni kész öröm.” Ilyeneket írt az, akiről a → *szemérem* szó az elsők között jut eszünkbe. Hogy ezt ~ írta? Senkit ne tévesszenek meg a kultúra játéka, könyörgöm.

Ballada – Nagykőrösi balladák és kései balladák; történelmi és népi és lélektaniak. Ezeknek a kategóriáknak lehet némi hasznuk a tankönyvekben, a lényeg azonban nem a kategorizálás.

Az biztos, hogy az életmű legszínvonalasabb opuszainak egy része a ~ címkével illethető, de az is biztos, hogy az életmű más színvonalas részeit éppen ők nyomták el. A → *Toldit* persze nem sikerült, de majdnem minden mást igen, többek között a remek egyes szám első személyű, közvetlen verseket (pl. *Letésem a lantot*, *Őszikék*). Hogy Füst Milán-osan szóljak, magam én is csak Szilágyi Domokos esszéjéből tudtam meg, hogy milyen messzi-

re hat Arany: egy töredék rímpárját majd Radnóti *Levél a hitveshez* című verséből halljuk vissza.

Kétség sem férhet hozzá, hogy a ~ nagyon kezére áll Aranyinak. Az epikus tömörsége, a dallamos tragikussága. A *Tengeri-hántásból*, az *Ágnes asszonyból*, az *V. Lászlóból* az derül ki, hogy ez a magányos ember egy nagy vívódó volt. Mi is lett volna más?

Mi tagadás, a történelmi körülmények is segítették. A → *barátság* hamar véget ért, és ő ott maradt a feleségével meg a forradalom elveszett illúziójával. És a rengeteg kultúrával → *Shakespeare-től* → *Arisztophanész*ig, amit egyedül kellett megemésztenie. Amúgy is emésztős alkat volt, de azért nem bánta volna a segítséget. Mélyen jellemző, hogy még a legkorábbi, nagykőrösi balladák is jóval Petőfi halála után íródtak, 1852-től kezdődően.

Barátság – Talán az első szó, mely Arany (és persze Petőfi) kapcsán eszembe jut. Úgy jött, mint a nagy barátságok, és úgy is múlt el. Petőfi hevesen „bejelentkezett”, aztán ugyanolyan hevesen távozott.

A ~ különben minden körülmények között misztérium, az ő esetükben pedig sokkal inkább. Hogy találhatott egymásra, mi több, hogy maradhatott meg egymás szeretetében két ennyire különböző alkat? Forradalmár és megfontolt, nyüzsgőnc és nyugodt, lobbanékony és lassú tűzű? A szeretetet nem lehet elmagyarázni, néhány konjunkturális ok mégis megfogalmazható. Ezek közül a → *nép* és a → *tehetség* a két legfontosabb.

Akárhogy is, egymás mellett maradtak, amíg tehették. Nem sokáig tehették, nem is sokszor találkoztak, de nagyon mélyen. „Összeférhetetlen, elviselhetetlen alak – mondja Háy János Petőfiről –, legtöbbször a barátait is nyírta, néha jobban, mint az ellenségeit, s persze számos visszaemlékezés van, amelyik épp az ellenkezőjét szeretné bizonyítani, holott lehetetlen. Egyetlen ellenpélda az Aranyhoz fűződő ~, amely egyben a Petőfi-próza legjobb lapjait hozza. Az Aranyhoz írt leveleket játékoságuk, fesztelenségük és modormentességük miatt öröm olvasni.”

Gondolom, ez a fesztelenség halt ki Aranyból Petőfivel. Amúgy se ő vitte a ~-ba, és kisebb kaliberekkel nem lehet fesztelennek lenni, márpedig Petőfi hirtelen halála után a kortárs magyar költészetben csak kisebb kaliberek, csak a „petőfieskedők” maradtak. Nem beszélve a szeretetről, amely nem is kaliber kérdése, viszont nem érezhető a semmiből. Arany hűségese lélek volt, l. *A honvéd özvegye* című versét, 1850-ből.

Magyarság – „Ha az Ezeregyéjszaka dzsinnjei egy nap felkapnák Magyarországot, és elvinnék távolabbi egekbe, úgyhogy a helyén nem maradna semmi más, csak Arany János tizenkét kötete, ezekből a mágikus könyvekből maradék nélkül ki lehetne olvasni a magyarság eidoszát.” – írja Szerb Antal, és ez nagyon szép. Aranynál a magyarság nem szájtépés, nem hisztérikus idegenellenesség, nem provincializmus, hanem a nyelv örök szépsége, a szavak kalászsága, az arany kimunkált ragyogása. „Liliomról pergő harmat, / Hulló vízgyöngy hattyu tollán.”; „Lovai körmétől lágy levegő csatog, / Mint a megütött víz, nem süllyed alattok, / Kereke zsurlásán ordítva csikordul, / Ollyan erővel zúz, oly sebesen fordul. // Messze mezőn háló sok erre fölér, / Takaróját jobban felvonja füléhez / S mélyebben elalszik, hogy a hajnal költi; – / Hadurat nem látja ember soha földi.” Az *Ágnes asszony* és a *Buda halála* nyolcadik éneke egyaránt bizonyítja, amit bizonyítani sem kell: mennyire tudott magyarul, milyen ravasz mögöttesekkel és inverziókkal. *Mindent* tudott, mert mindenre figyelt, és mert a kértelenben mérte meg minden bizonyosságát; és éppen ebben a szorongásos mívésségben is magyarabb volt, mint sok problémátlan firkász.

Nép – Mára szinte megfejthetetlen és használhatatlan fogalom. Ma/mi szociális érzékenységnek neveznénk, de távolról sem olyan őszinte, mint volt akkor, amikor még Petőfi és Arany levelezett róla. „Hiába, a ~költészet az igazi költészet. Legyünk rajta, hogy ezt tegyük uralkodóvá! Ha a ~uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, ki megsokallta már látni, mint martírkodnak milliók, hogy egypár ezren henyélhessenek és élvezzenek. Égbe a ~-et, pokolba az arisztokrátiát!” – írta Petőfi híres első levelében, 1847. február 4-én. És február 23-án: „Csak királyt ne végy hősödnek, még Mátyást se. Ez is király volt, egyik kutya, másik eb. Ha már a szabadság eszméit nem olthatjuk szabadon a ~-be, legalább a szolgaság képeit ne tartsuk szemé elé, mégpedig a szolgaságnak a költészet színeivel kellemessé, vonzóvá festett képeit.” Szóval leginkább a sokakat jelenti, akiket ma hajléktalanoknak, munkanélkülieknek, koldusoknak nevezünk. A *részvét* érzése fontos a magyar irodalomban: Nagy Lajostól Móriczig, Tar Sándortól Barnás Ferencig terjed – Aranynál sok helyütt látjuk, a → *Toldi*ban, *A szegény jobbágyban*, az *Epilógus*ban például. Réz Pál azt mondta, ez ma kevésbé van jelen, és azt hiszem, jelenszerűen minden ellenpélda dacára igaza volt. Petőfi és Arany a részvét nagy kettőse is, és az utóbbinak még program sem feltétlenül kellett hozzá.

Shakespeare – Két nem-drámaíró zseniális drámafordításokat hozott össze. Petőfi *Coriolanusa* is személyre szabott választás: az elviselhetetlen, engedelmeskedni képtelen alak, aki megveti a többieket, de hajthatatlanul tisztességes. Arany *Hamletjét* magyarázni sem kell, hiszen egy introvertált, cselekedni képtelen királyfi a címszereplője. De a *Szentivánéji álom* is az, ha → *Arisztophanész* szemüvegén keresztül nézzük, vagy inkább azon keresztül, hogy ez is egy sikamlós darab, akárcsak a *Lüszisztraté*. A → *szemérem* ellen az irodalom a legjobb orvosság.

De ~... Félve mondom, de ~ több mint Arisztophanész. ~ egy világ, amelyben minden benne van – ez is vonzhatta Aranyt. Azt is félve mondom, hogy a Hamlet és Horatio közötti → *barátság* is megérinthette. Aki életben marad, annak el kell mondania az elhajózott történetét. Arany nemcsak és tán nem is elsősorban *A honvéd özvegyével* mondta el, hanem azzal, hogy nem romlott meg sem emberileg, sem költőileg. Nem vált a forradalom árulójává, és legjobb lapjai továbbra is felértek a → *Toldihoz*.

És még valami. Nagyon szeretem Nádasdy Ádámot: a bátorságát, a szellemességét, az erudícióját. Azt hiszem mégis, a *Lenni vagy nem lenni* monológot sehogy másként nem lehet elmondani, sőt, elképzelni sem.

És még mindig ~: a → *tehetség* bátorsága. „...ha ugyan Arannyal bármit is igazolni lehetne, ha verselése is nem a törvény látszatát sugalló, állandó szabálytalanság volna.” – írja Vas István a *Nehéz szerelemben*, és ~ éppen ezt a folyamatos rakoncátlankodást képviseli, csak sokkal bátrabban, mert egy nagy kultúra tengerén. Ez a rakoncátlanság vonzhatta Aranyt hozzá, ezt nem vette észre Ady benne, ezért legyint rá azzal a kíméletlen „tempóz”-zal. Holott Arany nem tempózott – Petőfi is ezért szerette.

Szabadságharc – Gondolkoztam, hogy kihagyjam, de nem lehet kihagyni, már csak Petőfi miatt sem. Holott kihagytam volna, mert annyi ostoba hősies szó hangzott el róla, és semmi vagy nagyon kevés apró tényekkel alátámasztott igazság. Ez éppen Arany, a *Családi kör* szerzője kapcsán nagyon fájó.

De fájó Arany, *Az elveszett alkotmány* szerzője miatt is. „Férfiat énekelek, ki sokat s nagy-messze rikoltott, / Sőt tett is valamit (kártyára kivált); ki hogy az volt / Aminek énekelem, tudniillik *férfi*, mutatja / Hátramaradt nagy kostöke, karcsú makrapipája, / Melynek szűk fenékén némán gyászolja halálát / Már élveztelenül maradt legutóbbi bagója.” Szóval annak az Aranynak miatta, aki meglátta a harsogásban a hazugságot. Nem a Petőfiében; de a harsogók vajmi ritkán Petőfik.

És vajmi ritkán vágynak akár Petőfire, akár Aranyra: az első népképviseleti országgyűlésbe egyikük sem kerül be, Arany például a vármegyei főjegyzővel szemben marad alul. Egy szó mint száz: a szabadságharc nem fenéki tejfél.

Viszont mindhalálig eszmény. Aranynak élnie kell, él is, ahogy tud, mégis megírja *A walesi bárdokat*, és marad az irodalom Deákja: egy visszavonult, bölcs magyar.

Szemérem – → Arisztophanész és → Shakespeare után, a → *Toldi* előtt már-már kínos beszélni róla: egyszerűen nem igaz. Ha még most is szemérmesnek hisszük, olvassuk el a *Népdal* című versét. És jegyezzük végre meg, hogy nincsenek szemérmes és szemérmetlen költők, csak szemérmes és szemérmetlen olvasók. Láttam egy filmet Toulouse-Lautrecről, akinek az egyik kiállításán egy hölgy felháborodottan tiltakozott a *vetkőző* hölgyek ellen. „Az a hölgy nem vetkőzik, hanem öltözik. Az, hogy miről szól a kép, attól függ, aki nézi”, jelentette ki a festő pikírtén, és ez igazabb az igaznál – úgy értem, akkor is igaz, ha nem történt meg. Az, hogy Arany nem írt a szerelmeiről, nem jelenti azt, hogy szemérmesebb volt, mint Petőfi, akinek a versei tele vannak mindenféle kislányokkal, holott tudjuk, a bokor sok esetben hiába reszketett. A ~ póza még nem ~, a vers pedig nem illemtankönyv.

Tanulékony – Az már a közhelynél is közhelyebb, hogy Arany tanulékony volt. És úgy volt tanulékony, mint a legnagyobbak: az is *akart* lenni. Íróként, költőként, fordítóként éppoly lelkiismeretes volt, mint jegyzőként. Láttuk: hol görögül tanult, hol angolul; hozzátehetjük: hol eposzt írt, hol balladát; és „igazi” tanulmányokat, például a *Bánk bán*-ról vagy az asszonánról. Az előbbiből kiderül, mi a módszere: minden sort elemez, rendszerezi a szereplőket, történelmi háttérrel fest, kiszámítja az életkorukat, a lelküket elemzi, és közben a drámára mint műfajra is figyel... Fáradhatatlan, mint minden tanulékony ember, és a verseihez folyamatosan jegyzeteket fűz, például a *Tengeri-hántás*-ban az „irtás” szót magyarázza: nem szégyelli a tanultságát az olvasóval is megosztani.

Minden életmű másként épül, és máshogy fejlődik – az övé mindenestre azért sem romlik, mert a → *tehetségét* szüntelen tanulással ápolja, ösztökéli.

Tehetség – Arany szerette volna, ha Tompa is mellettük marad a triumvirátusban, de hát a triumvirátusok törvénye az, hogy Lepidus kihull-

jon. Tompa nem volt ~-telen, de a ~-hez valahogy hozzátartozik, hogy egy egész életen át kíséri azt, akibe beléköltözött, és ha nem is terem mindenkor hasonló színvonalú műveket, az esetleges fájdalmas romlás előtt mindig eléri a kritikus tömeget, és az egész életműre kisugárzik.

Ingatag elmélet; Aranyra mindenesetre jellemző, akárcsak Petőfire – mint mondtuk, ezért is működik közöttük a → *barátság*. Mint a varázsvessző a vizet, úgy ismerik fel egymásban a ~-et, azonnal és visszavonhatatlanul.

Hogy még egy ingatag elméletet megfogalmazzak, a ~ mély és szórt irányba egyaránt működhet: Pilinszky inkább az előbbire példa, Petőfi és főleg Arany (de hát ez már a hosszabb élet szerencséje) az utóbbira is. Számtalan → *ballada*, → *Toldi*-trilógia, *Keveháza*, *A nagyidai cigányok*, *Őszi-kék*, fordítások, tanulmányok – Arany valahogy minden volt, ezért lehetett irodalmi pápa, amit ő igazán nem akart, mégsem úszhatta meg.

Toldi – Faludy György azt írja a *Jegyzetek az esőerdőből* című kötetében, hogy ~ Miklóssal nem beszélgetne, sőt, a lakása ajtaján sem engedné be. ~ olyanokkal osztozik ebben a hendikepben, mint például Fjodor Pavlovics Karamazov vagy Becky Sharp. Ugyanebben a könyvben mondja Faludy, hogy ~ erős, buta ember, aki hírből sem ismeri a szerelmet és az erotikát.

Nos, a butasággal nemigen van mit vitatkozni, hacsak azt nem nézzük, hogy itt nem is az okosság a lényeg, hanem egy szegény fiú felemelkedése, aki ráadásul a *kisebbik* fiú – tehát egy népmesei jelenség. ~ egy műeposz hőse, és Faludyt éppen ez irritálhatta. A görögöknek van egy Odüsszeuszuk, a magyaroknak meg csak ez a gerelyvető.

Be kell látni azonban, hogy magyar mitológia nincs, muszáj tehát megalkotni, és az ember azzal dolgozik, amit talál a régieknél. Arany → *tanulmányosságát* emlegettük, azzal bányászta elő Ilosvai művét, ~ legendáját pedig szalontaiként ismerte. Továbbá be kell látni, hogy Homérosznál a szereplők kész arzenálja mozog a gyönyörű nőtől a rettenthetetlen hősig. A magyar túl kis nemzet ahhoz, hogy ilyenekre fussa.

A szerelemre és erotikára vonatkozó filippika meg egyszerűen nem igaz. Faludy vagy nem olvasta a ~ *szerelmét*, vagy nem akarta számításba venni. A második változat a valószínűbb, ez azonban mit sem változtat a lényegen. ~ nagyon is erotikus lény ebben a részben. Én inkább azon keseregnék, hogy a magyar eposzi hősnek minden sikerül, a szerelmet mégsem tudja még megszerezni sem, nemhogy megtartani. Ha már ilyen távlatokban gondolkodunk, magyar Pénelopé nincs, legalábbis Aranytól semmiképpen.